

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

ISSN 1303-2054 | e-ISSN 2564-7741

Yıl: 23, Sayı: 40, Temmuz - Aralık 2018

URFA'DA HER GÜN YÂD EDİLEN BİR KÂDİRÎ ŞEYHİ: DEDEOSMAN AVNÎ

A Qadiri Sheikh Remembered Every Day In Urfa: Dede Osman Avnî

Doç. Dr. Ali TENİK

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Tasavvuf Tarihi Ana Bilim Dalı

alitenik@harran.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-8013-8792

Atıf@ Tenik, Ali. "Urfa'da Her Gün Yâd Edilen Bir Kâdirî Şeyhi: Dedeosman Avnî". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (Aralık 2018): 31 -49.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 29 Nisan 2018 / April 2018
Kabul Tarihi / Accepted	: 6 Kasım / November 2018
Yayın Tarihi / Published	: 15 Aralık / December 2018
Sayı – Issue	: 40
Sayfa / Pages	: 31 - 49
DOI	: 10.30623/harranilahiyatdergisi.419564

Öz

Urfa, geçmişten günümüze geniş bir tasavvuf kültürüne sahiptir. Urfa, farklı tasavvuf tarikatlarına ev sahipliği yaptığı gibi bu tarikatlara mensup birçok önemli tasavvuf şahsiyeti de yetiştirmiştir. Bu tasavvuf erbabının ekseriyeti Urfa'da kayda değer tesirler bırakmışlardır. Urfa'da yetişen ve halen halk tarafından hayırla yâd edilen tasavvuf ve tarikat şahsiyetlerin başında Dede Osman Avnî er-Ruhâvî (ö.1300/1883) gelmektedir. Dede Osman Avnî, Urfa Dergâh Camii zâviyesinde Kâdirî tarikatının Hâlisiyye kolunun şeyhliğini kesintisiz olarak yetmiş yıl icra eden bir şahsiyettir. Kâdirî tarikatının Hâlisiyye kolunun pîri olan Ziyâüddîn Abdurrahmân Hâlis et-Telabânî el-Kerkûkî'nin (ö. 1274/1858) yanında seyr u sülûkunu tamamladıktan sonra tarikat icâzetini aldıktan sonra şeyhi tarafından Urfa'ya halife olarak tayin edilir. Dede Osman Avnî, uzun süren tarikat hizmeti boyunca yaşadığı tasavvufî hâl ile Urfa halkının hürmet ve muhabbetini kazanır. Tarikat ehli olsun olmasın herkese açık olan ve halk arasında "Dergâh Camii zikri" olarak bilinen zikir, kesintisiz bir şekilde asırlardır devam etmekte ve Dede Osman Avnî'nin ismiyle anılmaktadır. Bu çalışmada, Urfa'nın en çok bilinen ve tanınan Kâdirî tarikatı şeyhinin hayatı ve tarikat hizmetinin yanı sıra Dergâh Camii zikrinden haberdar olan her insanın bildiği Dede Osman Avnî'yi bilinmeyen yönleriyle ilmi bir perspektifle tanıtacağız.

Anahtar Kelimeler: Dede Osman Avnî, Tasavvuf, Kadirî tarikatı, Hâlisiyye, Dergâh Camii zikri.

Abstract

Urfa is home to many sufi tariqas from past to today while it also has raised sufi figures belonging to these tariqas. Many of these sufimasters have left a remarkable influence in Urfa. Among these names raised in Urfa and remembered sometimes by certain communities, the most important one who is a sufi and tariqa character, remembered and prayed for by hundreds of people every day, is Dede Osman Avnî er-Ruhâvî (d. 1300/1883). Dede Osman Avnî has continuously conducted his duty during seventy years of being the sheikh of Hâlisiyye sect of Qadiriyyatariqa, in Urfa Dergâh Camii Zawiya. After completing his sayr al-suluk (spiritual journey) guided by Ziyâüddîn Abdurrahmân Hâlis et-Telabânî el-Kerkûkî (d. 1274/1858), pîr of Hâlisiyye sect of Qadiriyyatariqa, he receives tariqa ijazah (permission) and is placed as a khalifa in Urfa by his sheikh. Dede Osman Avnî gains the love and muhabba of the Urfa people due to his sufi condition he experienced during his long tariqa service. The dhikr, which is known as "Dergah Camii Dhikr" and open to everyone, whether from tariqa or not, has continued for centuries

without any stop and remembered with the name of Dede Osman Avnî. In this study, we present the life of the most popular Qadiriyya tariqa sheikh of Urfa and his tariqa service, as well as Dede Osman Avnî, known by everyone who is familiar with DergâhCamii, with his unknown aspects through a scholar perspective.

Keywords: Dede Osman Avnî, Tasawwuf, Qadiriyya tariqa, Hâlisiyye, Dergâh Camii Dhikr.

Giriş

Harran ve Urfa çevresindeki tasavvuf kültürünün varlığı tasavvufi kurumlarının oluşmasından daha önceki dönemlere gitmektedir. Tasavvuf ilminin başlangıcı veya ortaya çıkışı olarak kabul edilen ve “zühd” diye isimlendirilen dönemde de bu bölgede önemli şahsiyetler halkın geneli tarafından kabul gören tasavvufî hâller ortaya koymuşlardır. Zira Hz. Ömer’in halifeliği döneminde el-Cezîre kadısı Sabık b. Abdillah gibi şahsiyetlerin şiiirlerinde, belagat ve hâllerinde yoğun bir şekilde zühd anlayışının yansımaları görülmektedir.¹

Tarihsel geçmişinde birçok sosyal ve bilimsel değişime öncülük eden Urfa, aynı şekilde belli başlı tarikatların Anadolu’ya yayılmasında da bir köprü görevi üstlenmiştir.² Tarikatların halkın hayatına dâhil olmadan önceki dönemlerde, yani tasavvuf ilmi kurumsallaşmadan önce, bölgede halkın içinde doğan, onlarla birlikte büyüyen, onların sevincini, özlemini paylaşan, aldıkları ilim ve terbiye ile onlara kılavuzluk yapan mutasavvif şahsiyetler yetişmiştir. Tahsil ettikleri ilim ve yaşadıkları hâl ile Urfa kültürüne tesir eden bu örnek mutasavvıflar, bölge kültürünün şekillenmesinin temel taşı olmuşlardır.

Urfa’nın tasavvufu tanıması, tasavvuf ilminin İslâm coğrafyasında tedviniyle başlamaktadır. Tasavvufun ilim olarak teşekkülünden sonra kurumsallaşmasını ilk olarak gerçekleştirdiği bölgelerin başında Urfa’nın da içinde bulunduğu Harran gelmektedir. Örneğin Urfa’da tarikatlar zemin bulmadan önce Urfa’da yetişen Şeyh Mesleme b. Na’me es-Serucî et-Teberdârî (ö. 565/1170) ve Hayat el-Harrânî (ö. 581/1185) gibi şahsiyetler bölge halkı üzerinde müspet bir tesir bırakmışlardır. Onlar, içinde yaşadıkları toplumu tasavvufî anlayışları ve hayat tarzlarıyla şekillendirmeye çalışan ve

¹ Fikret Işıltan, *Urfa Bölgesi Tarihi* (İstanbul: İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Yay., 1960), 108.

² Ali Tenik, “*Urfa’da Tekke ve Zâviyeler,*” Geçmişten Günümüze Şanlıurfa’da Dinî Hayat, Edr. Yusuf Ziya Keskin (Ankara: TDV Yay., 2011), 196.

toplumu güvenli bir şekilde ayakta tutmak için büyük bir gayret gösteren tasavvuf ehli zâtlardır. Tarikatlar bölgeye nüfuz etmeden önce burada yaşayan et-Teberdârî ve el-Harrânî gibi mutasavvıflar, hâl ve ilimleriyle halkın gönlünde tasavvufa karşı muhabbet zemini teşkil ederek tarikatların bölgede daha kolay bir şekilde zemin bulmasına sebep olmuşlardır. Bunun neticesinde de tasavvuf kültürü insanların ekseriyeti tarafından gönülden benimsenmiş ve rağbet görmüştür.

Tasavvufun ilk olarak kurumsallaştığı ve kurumlarıyla insanların hayatlarını etkileyip onları yeni bir kültürle şekillendirerek İslâm hâkimiyetli bir medeniyet oluşturduğu toprakların başında Urfa ve çevresi gelmektedir. Bazı tarihî kaynaklar, ilk dönemlerde Harran'da iki tekkenin varlığından söz etmektedirler.³ Daha sonraki dönemlerde bölgenin arşiv kaynağı mesabesindeki Halep Salnâmesine göre, o dönemde Urfa'da altı tekke ve zâviye, Birecik'te yedi tekke, Suruç'ta bir tekke, Rum Kale/Halfeti'de on sekiz tekkenin mevcut olduğu söylenmektedir.⁴ İşte bu kurumlarda yetişen zatlar ilimleri ve kişilikleriyle toplum tarafından kayda değer bir muhabbet ve hürmet görmüşlerdir. Aynı şekilde bu kurumlar, insanî terbiye ve eğitimin en ideal merkezleri olarak yeni bir kültürün oluşmasına öncülük etmişlerdir.

Eyyûbiler döneminde ise Harran, Rasûl-ı'ayn ve bölgenin diğer merkezlerinde birçok zâviye, tekke, hankâh ve asitânesinde yetişen şahsiyetler, yörede yaşayan insanlara tasavvufî anlayışın ve halinin güzelliklerini yaşadıkları örnek hâllerle göstermişlerdir. Yöre halkının bütününe kucaklayan, onların her ihtiyacını karşılamaya çalışan bu kurumlar, zamanla halkla kaynaşarak insanların hayatlarının ayrılmaz bir parçası haline gelmişlerdir. Her tabaka, meşrep ve sınıfa mensup insanlar bir biçimde bu kurumlarla ilişki kurmuşlardır. Örneğin dönemin idarecisi Nureddîn Zengi, kadınlar için bir hankâh bile yaptırmıştır. Öte taraftan Selahaddîn Eyyübî'nin teyzesi Situharimi'in azadlısı Bayram, Hankâh-ı Şeyh Hurşî'yi, Gökböri ise kendi adına bir hankâh açmıştır. Selahaddin Eyyübî'de tasavvuf ehliyle daima muhabbet dayalı bir diyalog içinde bulunmuş hatta 584/1188 yılında Antakya topraklarının fethinden dönerken Antakya'da sûfîlerin semâlarına katılmıştır.⁵

³ İzzuddîn Muhammed b. İbrahim İbn Şeddâd, *el-A'lakü'l-Hatıra fî Zikri Ümera eş-Şam ve'l-Cezira*, thk. Yahya Abbara (Şam: 1398/1978), 73.

⁴ 1312 tarihli Halep Salnamesi, 255, 259, 262

⁵ Muhammed İbn Ahmed İbn Cübeyr, *er-Rihle*, (Beyrut: Darü's-Sadr, 1401/1981), 41-42; İbn Şeddâd, *el-A'lakü'l-hatıra*, 41; Ramazan Şeşen, *Selahaddîn Eyyubî ve Devlet*, (İstanbul: Emir Yay.,1983), 330.

Genel olarak bölge, Nureddîn Zengi ve Selahaddîn Eyyubî döneminde Şam, el-Cezîre ve Mısır'da inşâ edilen medreselerde ve tasavvufî hayatın neşv ü nemâ bulduğu tekke, zâviye ve hankâhlarda yetişen âlimler, Anadolu insanının hayatını bütün yönleriyle olumlu bir şekilde etkileyerek onların kültürlerine kayda değer bir katkıda bulundular. İdareciler, bozulan aile ve toplum hayatını düzeltmek için özellikle mutasavvıf şahsiyetlere müracaat ederek onları hilafetin faklı bölgelerine göndererek uzun süre irşâd görevlerini sürdürmelerini talep ettiler. Örneğin Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (ö. 637/1240), Mevlânâ (ö. 671/1273) ve Sadreddîn Konevî (ö. 672/1274) gibi mutasavvıflar, Halep ve Dımaşk/Şam benzeri meşhur medreselerde eğitim alarak Anadolu'da insanların ve toplumun ıslahı için çok kıymetli görevlerde bulundular.⁶

Kısacası bölge kültürünün tasavvuf ilminden etkilendiğinin ilk göstergeleri tasavvufî şahsiyetlerin bölgedeki özel gayretleriyle başlamış daha sonraki yıllarda tasavvufî kurumlarla devam etmiştir. Tarih kaynaklarına göre, tasavvufun kurumsallaştığı XI-XII yüzyıllardan çok önceleri bile Harran bölgesinde tekke ve benzeri kurumlar faaliyet göstermişlerdir.⁷ Bölge halkı üzerinde önemli bir tesir bırakan ilk tasavvuf kurumları olan bu tekkelerin başında, Kâdirî tarikatının tekkeleri gelmektedir.⁸ Kâdirî tarikatının hem kurumsallaşan ilk tasavvuf tarikatlarından biri olması hem de tarikat pîri Abdülkâdir Geylanî'nin aynı bölgede yetişen bir şahsiyet olmasının yanı sıra ilmi, tasavvufî hâlî ve karakteri, Kürt ve Arap nüfusun yoğunlukta yaşadığı Urfa'da ve bölgenin genelinde büyük itibar görmesine neden olmuştur.⁹ Yukarıda da ifade edildiği gibi, Urfa bölgesinin tasavvuf ve tarikat kültürünün hamurunu yoğuran Şeyh Mesleme b. Na'me es-Serucî et-Teberdârî ve Hayat el-Harrânî'nin Abdülkâdir Geylânî'yi birkaç defa ziyaret edip hem kendisinin tasavvuf meşrebinden istifade etmeleri hem de teberrüken kendisinin elinden tasavvuf hırkasını giymeleri,¹⁰ bölgedeki Kâdirî tarikatının nüfuzunun bir delilidir.

⁶ Şemsü'd-dîn Muhammed ed-Dâvudî, *Tabakâtü'l-Müfessirin* (Beyrut: ts.) 2: 144; Şeşen, *Selahaddîn Eyyubî ve Devlet*, 330.

⁷ İbn Şeddâd, *el-A'lakü'l-Hatıra*, 41

⁸ N. Avcı, "Harran ve Bilinmeyen Bazı Harranlı Din Âlimleri", Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy: 8 (Haziran 1992): 270.

⁹ Ali Tenik, *Tarihsel Süreçte Kürt Coğrafyasında Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Nûbihar Yay., 2015), 35.

¹⁰ Ali Tenik, "Hayât B. Kays El-Harrânî'nin Döneminde Tasavvuf ve Harrânî'nin Tasavvufî Kişiliği," I. Uluslararası İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Harran Sempozyumu Kitabı (Şanlıurfa: 2017), 636-645.

Evliya Çelebi (ö. 1093/1682), tasavvuf kültürünün Urfa insanı üzerindeki tesirini kendi döneminde bu kurumları gezerek, bizzat onlarla yaşayarak faaliyetlerini açık bir dille ifade etmektedir. Evliya Çelebi'ye göre, o dönemde Urfa, on mahalleden müteşekkil bir şehirdi. Her mahallede en az iki üç tekke/zâviye bulunmaktaydı. Bu kurumlarda özel dersimâlar, dâru'l-kurrâ, dâru'l-hadîs'in bulunduğu bu mekânlarda pek çok sayıda talebe eğitim-öğretim görüyordu. Yine bu kurumlarda bütün ilimleri tahsil eden müfessir, muhaddis, musannif, mutasavvif ve engin deniz gibi bilgisi olan şahsiyetler mevcuttu. Hâilü'r-rahmân Tekkesi ve Seyyid Münci Tekkesi gibi kurumlar her konuda halkın taleplerine cevap veren müesseselerdi. Zira bu kurumlar, ihtiyaç sahibi kimselere kucak açan, yolcular ve yabancıların bütün ihtiyaçlarını karşılayan yerlerdi. Bu tekkelerin birçok salonları, odaları, kiler ve mutfığı mevcuttu. Ayrıca her tekkenin bir misafirhanesi vardı; burada fakirlere yemek ve iaşe sağlanır, giysiler verilirdi. Dışardan Urfa'ya gelen insanların bütün ihtiyaçları karşılanırdı. Bu tekkelerin ârif, âmil, âlim, müttakkî ve irşâd eden şeyhleri, fakr ile fahr eden ehl-i hâl Allah dostları, erenleri halkla öylesine iç içeydiler ki, halk kendilerine büyük bir hürmet ve muhabbet duyduğu için onların yaşadığı hâlleri kendilerine hayat düsturu olarak kabul edip yaşardı.¹¹ İşte bu yüzden Urfa'nın ilim, irfân, sanat, edebiyat, kültür ve medeniyet şehri olmasında tasavvuf ve tarîkatların rolü hayli fazladır. Tasavvuf ve tarîkatların Urfa'nın kültürüne olan büyük katkısını göz ardı etmek, önemsememek Urfa'nın kültüründe önemli bir yere sahip olan bu dokuyu inkâr etmek demektir. Bu yüzden "Urfa'nın kadîm bir kültür merkezi olmasının en büyük nedeni tasavvuf kültürüyle yoğrulmuş olmasında kaynaklanmaktadır." değerlendirmesini yapmak yanlış değildir.¹²

Sonraki dönemlerde ise Urfa'nın manevî kültürünün önemli simalarından olan Kâdirî tarîkatı şeyhi Dede Osman Efendi'nin başzâkirliğinde icra edilen Dergâh Camii zikir halk tarafında büyük bir rağbet görmüştür. Bu zikir, yıllardır Urfa insanının büyük bir iştiaqla her gün devam ettiği önemli bir ritüel haline gelmiştir. Yerli ve yabancı herkesin iştirak ettiği bu zikir, zamanla Dergâh Camii'nin üst tarafında bulunan onlarca mağarada yapılmıştır. Bu mağaralar, zikre katılan zâkirlerin daimî mekânları olmuştur. Birer tekke vazifesi icra eden bu mağaralarda, misafir edilen insanların bütün ihtiyaçları giderildiği gibi, misafirperverliğin en güzel örnekleriyle de konuk edilmişlerdir. Buraya gelenler günlerce, aylarca

¹¹ Evliya Çelebi, *Seyhatnâme* (İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2000), 3: 149-160.

¹² Ali Tenik, "Urfa'nın Mâneviyat Önderleri", *Geçmişten Günümüze Şanlıurfa'da Dinî Hayat*, edt. Yusuf Ziya Keskin (Ankara: TDV Yay., 2011), 227.

tasavvuf terbiyesinden geçmiş, bunun yanı sıra zikir halkasına katılarak yanık sesleriyle Balıklıgölü ve civarını gönüllerindeki ilâhî muhabbet nidalarıyla inletmişlerdir.¹³

1. Dede Osman Avnî Efendi'nin Hayatı

Dede Osman Avnî ya da Dede Osman er-Ruhâvî, Urfa'da doğup büyüyen ve uzun süre tasavvuf ve tarîkat hizmeti veren önemli bir Kâdirî tarîkatı şeyhidir. Yaptığımız araştırmada ulaştığımız yeni bir bilgiye göre Dede Osman Avnî yalnızca Kâdirî tarîkatından icâzetli bir şeyh değil, aynı zamanda Nâkşî tarîkatına intisaplı bir zattır¹⁴. Dede Osman Avnî'nin doğum tarihi bilinmemektedir. Yalnız Dergâh Camii'nin haziresinde bulunan Dede Osman Avnî'nin kabrinin baş dikmesinde, babasının ve dedesinin tarîkat ehli şeyhler ve seyyid oldukları, yani atadan dededen tasavvuf ehli bir aileye mensup olduğu kayıtlıdır. Kısacası bu kayıt, ailenin tasavvuf ve tarîkat meşrep olduğunu göstermektedir. Babası Ebdal Muhammed (ö. 1229/1814) ve dedesi Eyyûb (ö. 1195/1781) (halk arasında "Dervîş Eyyûb" olarak bilinip tanınırdı) Kâdirî tarîkatından icâzetli halifeler olarak yıllarca irşad hizmetinde bulunmuşlardır. Dede Osman Avnî, ilmini başta Urfa'nın meşhur medresesi olan Rıdvaniyye medresesi olmak üzere farklı medreselerden alır. Tasavvuf terbiyesine ise, aileden gelen tasavvuf ve tarîkat meşrebinden dolayı babasının yanında başlar. Daha sonra Erbil'e giderek şeyhi Abdurrahmân Hâlis Telâbânî'den tasavvuf terbiyesini alarak seyr u sülûkunu tamamlar. Dede Osman Avnî er-Ruhâvî'nin evli olup olmadığı hakkında malumat

¹³ Ali Tenik, "Sosyo-Psikolojik Açıdan Zikir ve Şanlıurfa Dergâh Camii Örneği", Tasavvuf Dergisi, 8 (Haziran 2002): 108

¹⁴ Dede Osman Avni Efendi'nin Nâkşî tarîkatına intisaplı olduğunu günümüzde Urfa'da camiu't-turûk bir anlayışla tarîkat kültürünü yaşayarak sürdüren "el-Mevlevî" lakabıyla tanınan Abdülhekim Taşkın Efendi'den öğrendik. Fakat Dede Osman Avnî bölgenin genelinde büyük bir müntesip kitlesine sahip olan Nakşî-Hâlid'i koluna değil, Urfa'nın bilinen ilk Nakşî şeyhi Nebih Efendi'nin (ö. 1203/1789) halifesinden Nakşî sülûku almıştır. Bu konuda kendilerinden değerli bilgiler aldığımız Abdülhekim Taşkın Efendi, atadan, dededen kadim bir tasavvuf ve tarîkat geleneğine sahiptirler. Kadirî, Nakşî ve Mevlevî tarîkatlarından icâzetli olan Abdülhekim Efendi, idare ettiği vakıfla hem tasavvuf ve tarîkat kültürünü yaşatmakta hem çeşitli sanat dallarıyla uğraşarak birçok sanatkar yetiştirmekte hem de Türkiye'nin hemen hemen tüm illerine sakalı şerif muhafazalarını büyük bir sanatla işleyip göndererek büyük bir hizmet ifa etmektedir. Abdülhekim Taşkın Efendi, kendi gayretiyle inşa ettiği özel tasavvuf müzesiyle Türkiye'de bir ilki de gerçekleştirmiştir. Özel müzesinde, Hz. Peygamber'e (s.) ait birçok mübarek emanetin yanı sıra tarihte yaşamış birçok önemli zat ve tasavvuf erbabının kıymetli eşyaları da bulunmaktadır. Bu müzede, Dede Osman Avnî Efendi'nin Nakşî hatmesinde kullandığı tesbih ve taşları da mevcuttur.

edinemedik, yalnız Urfa Şer'i mahkeme sicillerindeki kayda göre, kendisinin evlat sahibi olmadığı yazılıdır.¹⁵

Dede Osman Avnî, doksan yılı aşan bir ömür yaşadıktan sonra 1300/1883 yılında Urfa'da vefat eder. Yıllarca irşad görevini ifa ettiği Dergâh Camii¹⁶ haziresine defnedilir. Bu hazire kabristanının kapısındaki kitabede: "Burası evliyâlar sultanı gavsül'azam Hz. Abdülkâdir Geylânî'nin pak dergâhıdır" yazılıdır. Kabristanda; Dede Osman Avnî ile birlikte babasının, dedesinin ve halifelerinin olmak üzere sekiz kabir vardır. İki kabre de mükerrer defin yapılmıştır.

2. Tarîkat Meşrebi

Dede Osman Avnî'nin şeyhi Ziyâüddîn Telâbânî, Kâdiriyye tarikatının seyr u sülûk usulünde, tevhîd ve lafzı celâli içine alarak bir kısaltma yapmıştır. Bu içtihadıyla, dönemindeki Kâdirî müşidleri arasında öne çıkıp "Pîr" lakabını alan Ziyâüddîn Telâbânî, Kâdiriyye tarikatının Hâlisiyye kolunun ilk pîri ve kurucu şeyhi olarak kabul görmüştür. İşte Ziyâüddîn Telâbânî'nin Kadirî tarikatına getirdiği bazı yeni uygulamalarla Hâlisiyye kolu teşekkül etmiştir. Bu uygulamalardan biriside zikirdir. Hâlisiyye kolunda zikir, Kadirî tarikatından farklı olarak; kıyâmen ve ku'ûden gerçekleştirilir, yani ayakta ve oturarak yapılır.¹⁷ Ziyâüddîn Abdurrahman Telâbânî aynı zamanda yaşadığı dönemde Kâdirîler arasında bütün şeyhlerin önderi olarak kabul görmüştür. Abdülkâdir Geylânî'nin türbesini mütad ziyareti esnasında tarikatın şeyhi ve Abdülkâdir Geylânî'nin torunlarından olan Bağdâd Seccâdenişî'ni tarafından büyük bir hürmet görmüştür. Her sene Abdülkâdir Geylânî'nin türbesinde yapılan "devran"a başkanlık yapmıştır. Burada def eşliğinde ilâhîler okuyunca Geylânî'nin torunu Nakîbu'l-eşrâf Seyyid Ali Efendi'ye şikâyet edilmiştir. Ali Efendi'de: "*Ben, Sultan ile vezir arasına girmem*"¹⁸ diyerek manidar bir cevap vermiştir.

Ziyâüddîn Telâbânî, Kerkük'ün Telâbân köyünden 1212/1797 yılında doğdu. İyi bir eğitim aldı. Anadili Kürtçe'nin yanı sıra, Türkçe, Arapça ve Farsça dillerine iyi derecede hâkim olan Telâbânî, bu dillerde birçok şiir ve

¹⁵ UŞS (Urfa Şer'i Mahkeme Sicilleri), 227/412.

¹⁶ Urfa Dergâh Camii ismini, Dede Osman Avnî tarafından inşa ettirilen, içinde birçok medrese odasının ve tasavvuf-tarîkat irşadının icra edildiği külliyeden almaktadır. Yani bu camii ismini Dede Osman Avnî'nin dergâhından almaktadır.

¹⁷ Sâdık Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı 'Aliyye*, haz. İrfan Gündüz (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1995), 135-143.

¹⁸ Tenik, *Kürt Coğrafyasında Tasavvuf ve Tarîkatlar*, 66.

eser yazmıştır. Her dört dilde de Dîvân'ı vardır.¹⁹ Mevlânâ'nın Mesnevî'sinin ilk on sekiz beytine Farsça manzum bir şerh yazmıştır.²⁰ Aslında kendisi Türkçe ve Farsça gazelleriyle şöhret bulmuştur.²¹ Şiirlerinde "Hâlis" mahlasını kullanmıştır. Abdülkâdir-i Geylânî'nin menâkıbı olan "Behçetü'l-esrâr" kitabını Türkçe'ye tercüme etmiştir. 1275/1858 yılında vefat eden Ziyâüddîn Telâbânî, Kerkük'teki hankâhında medfûndur.²²

Ziyâüddîn Abdurrahmân Hâlis, dönemin en büyük Kâdirî şeyhi olarak kabul görmüştür.²³ Birçok coğrafyada insanlar kendisine intisap edip mürîd olmuşlardır. Birçok mürîdi de kendisinden tarîkat icâzeti alarak, farklı yerlerde tekke ve dergâh inşa ederek tasavvuf ve tarîkat hizmetini yürütmüşlerdir. Bu yüzden Hâlisiyye'nin tesiri başta Anadolu ve Irak toprakları olmak üzere; Türkistan, Semerkand, Çin, Hindistan, Afganistan, Herat, Hicâz, Mısır, Filistin, Yemen, İnan, Horasan ve Avrupa'da görülmüştür.²⁴ Kısacası Şeyh Abdurrahman, tarîkatını dünyanın önemli bölgelerine tanıtan bir zâttır.²⁵ Anadolu'daki en önemli halifesi ise Urfa'lı Dede Osman Avnî (ö. 1301/1883) olmuştur.

Hâlisiyye kolu, Dede Osman Avnî vasıtasıyla Anadolu'da tanınip müntesip bulmuştur.²⁶ Zira Dede Osman Avnî'nin büyük gayretleriyle Hâlisiyye kolu, Irak coğrafyasından sonra en çok mürîd ve müntesibe sahip olduğu bölge, Urfa ve çevresi olmuştur.²⁷ Hâlisiyye kolunun Urfa'daki diğer önemli halifesi de, yine Ziyâüddîn Abdurrahmân Hâlis'in müsaadesiyle, 1276/1859 yılında Urfa'ya gelen ve burada elli yılı aşkın farklı tarîkatlarda halifelik görevini ifa eden Abdülkâdir Erbilî'dir (ö. 1315/1898).²⁸ Mezar kitabesindeki kayda göre tam künyesi, Ebû Muhammed Muhyiddîn es-seyyid eş-şeyh Abdülkâdir b. eş-şerif Muhammed Muhyiddîn es-Siddîkî

¹⁹ Tenik, *Kürt Coğrafyasında Tasavvuf ve Tarikatlar*, 87.

²⁰ Bk. Abdurrahman Hâlis et-Talebânî, *Kitâbu'l-ma'ârif fi şerhi mesnevî-yi şerîf ve min kelâmî eş-Şeyh Abdurrahman* (Farsça-Türkçe Gazeller), (Bağdat: Rıza Efendi Basmahânesi, 1284/1867).

²¹ İsa Çelik, "Kâdiriyye Tarîkatının Hâlisiyye Şubesinin Kurucusu Şeyh Abdurrahman Hâlis Kerkük", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 38, (Ocak 2008): 159-184.

²² Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, trc. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, (İstanbul: Seha Neşriyat, 1990), 1: 130; Vicdânî, *Tomar-ı Turûk*, 139.

²³ Vicdânî, *Tomar-ı Turûk*, 137.

²⁴ Muhammed Hüsameddîn Ömer el-Kâdirî, *Enfâsi'r-rahmâniyye fî silsileti'l-kâdiriyyeti'-talebâniyye* (Kerkük: 1973), 413-429.

²⁵ Tenik, *Kürt Coğrafyasında Tasavvuf ve Tarikatlar*, 67.

²⁶ Bk. Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, 1-5 (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1996).

²⁷ Tenik, *Kürt Coğrafyasında Tasavvuf ve Tarikatlar*, 69-71.

²⁸ UŞS. 226/198-422

el-Hüseynî'dir.²⁹ Bazı kayıtlarda ya Abdülkâdir Kemâleddin³⁰ ya da Abdülkâdir Erbilî³¹ olarak anılmaktadır.

Erbil'de doğan, ilmî tahsilini Irak coğrafyasında tamamlayan ve 94 yıl gibi uzun bir ömür yaşamış olan Abdülkâdir Erbilî, "camiu't-turûk" bir müşiddir. Yani birden fazla tarîkattan intisaplı ve icâzetlidir. Onun Urfa'ya geliş nedeni; Kâdirî tarikatı'na müntesip olan Sâkîb Efendi'nin yaptırdığı tekkenin tamamlanmasından sonra aynı tarîkattan bir şeyhin idaresi için Erbil'deki şeyhi Ziyâeddin Abdurrahman Hâlisî Efendi'ye müracaat ederek bir halife tayin etme arzusudur. Kâdirî şeyhi Abdurrahman Hâlisî de, bu talep üzerine halifelerinden Abdülkâdir Efendi'yi gönderir.³² Abdülkâdir Erbilî, 1290/1873 yılına kadar Urfa'daki tarîkat hizmeti görevini sürdürür fakat kayıtlar daha sonra 1293/1876 yılında bu görevi Abdülğanî Efendi b. Abdülkâdir Efendi b. Veliyuddin Efendi'nin sürdürdüğünü göstermektedir.³³ Buna göre Erbilî, Hâlisiyye kolundaki hizmetini takriben on altı yıl ifa ettikten sonra bir müddet seyahat gayesiyle Urfa'dan ayrılır. Yedi yıl sonra 1300/1883 yılında, yani Dede Osman Avnî'nin vefat ettiği tarihte Halvetiyye Tekkesi'nin şeyhliğine tayin edilir.³⁴ Bu kayıtlar da gösteriyor ki, Abdülkâdir Erbilî'nin Urfa'da Hâlisiyye kolundaki şeyhlik hizmeti 15 ya da 16 yıl kadardır. Fakat Dede Osman Avnî'nin tarîkat hizmeti yetmiş yıl sürmüştür. Bu yüzden bazı kaynaklarda Dede Osman Avnî Efendi'nin Abdülkâdir Erbilî'nin halifesi ya da mürîdi olarak gösterilmesi tamamen yanlış bir bilgidir.³⁵

Dede Osman Avni Efendi'ye ulaşan ve Ziyâüddîn Abdurrahmân Hâlis et-Telâbânî el-Kerkûkî'ye nisbet edilen Hâlisiyye kolunun silsilesi şöyledir: *Abdülkâdir-i Geylânî, Abdürrezzâk Geylânî, Osman Gilânî, Yahyâ el-Basrî, Nureddîn eş-Şâmî, Abdurrahman el-Hasenî, Burhânüddîn ez-Zencerî, Muhammed Ma'sum el-Medenî, Abdürrezzâk el-Hamevî, Ahmed el-Hindî el-Lahorî, Mahmûd ez-ZengenîTalebânî, Ahmed el-Talebânî el-Kerkûkî, Ziyâüddîn Abdurrahmân et-Talebânî, Dede Osman Avnî Efendi.* Her ne kadar Dede Osman Avnî, tarîkat icâzetini Ziyâüddîn Abdurrahmân Hâlis et-

²⁹ Abdülkâdir Erbilî'nin mezar taşındaki kayıt.

³⁰ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: ty), 1: 36.

³¹ Yusûf İlyas Serkis, *Mu'cemü'l-matbû'ati'l-'arabiyye've'l-mu'arrabe* (Kahire: 1347/1928), 1: 420; Hayreddîn Ziriklî, *el'alâm* (Beirut: 1428/2007), 4: 46.

³² Yasin Taş, "19. Yüzyılda Urfa'da bir Tarikat Şayhi: Erbilli El-Hâc Abdülkâdir Efendi (Ö. 1898)" *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/11 (Fall 2013), 313-328, Ankara-Turkey.

³³ Urfa Şer'iyye Sicili (UŞS) Defter No: 225/18-17; UŞS, 222/125-203.

³⁴ UŞS, 226/198-422.

³⁵ Bk. Mahmut Karakaş, *Urfa'da Tasavvuf İzleri*. (Ankara: ŞURKAV Yay., Ankara 2017), 19-20.

Telâbânî el-Kerkûkî'den almışsa da, diğer bir tarîkat icâzetini de 1241/1825 yılında Abdülkâdir Gîlânî/Geylânî'nin neslinden gelen Muhammed Gîlânî Ezherî'den almıştır.³⁶

3. Tasavvuf ve Tarîkat Hizmeti

Dede Osman Avnî, eğitimini bitirip tarîkat icâzetini Erbil'de Ziyâeddin Abdurrahman Hâlis Efendi'den aldıktan sonra Urfa'da Dergâh Camiinin bulunduğu mıntıkada bulunan dergâhında hayli uzun bir süre Kâdiriyye'nin Hâlisiyye kolunun şeyhi olarak tasavvuf ve tarîkat hizmetini icra etmiştir. Dede Osman Avnî'nin Kâdirî tarîkatının Hâlisiyye kolu şeyhliğiyle ilgili olarak Urfa şer'i mahkeme sicillerinde kayıtlı olan ve kendisinden sonra tarîkat hizmetini yürüten Hâfız Halil Efendi'nin 1303/1886 yılında vermiş olduğu dilekçe de şunlar kayıtlıdır: *"Medine-i Urfa'da vakî Ayn Halilu'r-rahmân civarında Mevlid-i hâlil zâviyesi vakfından olmak üzere senevî bin beş yüz kuruş vazife ile meşihat cihetine bilâ berat teâmül-i kâdîm vechiyle mutasarrıf olan tarîkat-ı âliye-yi Kâdiriyye hulefasından ve meşâhirî sülehâdan yetmiş seneden beri zâviye-nîşîn ve tarîk-i zühd ve takvâdan ifnâ-yi vücûd etmiş olan mevlânâ Dede Osman Efendi b. Abdal Muhammed Efendi b. Dede Eyyûb Efendi hazretleri bundan akdem bilâveled vefat edüp rahmet-i mezkûre-i mahlûle ve hizmet-i lâzimesi mua'ttal kalmakla...."*³⁷

Dede Osman Avnî, tarîkat hizmetini Mevlîd-i hâlil Camiindeki Kâdirî tekkesinde sürdürmüştür. Mevlîd-i hâlil Camii, Urfa kalesinin dibindeki kayaklıklarda bulunan mağaraların hemen altında sayılabilecek bir yerde inşa edilmiştir. Bu dönemde ve bundan önceki dönemlerde buradaki mağaraların her biri birer tarîkat tekkesi olarak hizmet vermekteydi. Zikir esnasında bu mağaralarda yankılanan Kâdirî zikri elfazı bütün şehirde duyulmaktaydı. Dede Osman Avnî'nin uzun seneler hizmette bulunduğu makâm, Hz. İbrahim'in doğduğu mekân olarak kabul edilen mağaradır. Mağaranın doğusunda Dede Osman Avnî'ye ait emanetlerin sergilendiği küçük bir hücre vardır. Burada kendisinin sancakları, muinleri, tesbihi, külâhı, tacı, keşkülü, şamdanları ve Mevlid-i hâlil medresesine vakfettiği Aşıkpaşa'nın Garibnâme adlı eserinin de bulunduğu birçok kitap vardır. Dede Osman Avnî'nin hizmet verdiği, Dergâh Camii Zâviyesi, XVI. Osmanlı resmi kayıtlarında daha önceleri "Hâlilu'r-rahmân Zâviyesi" olarak hizmet vermiştir. Bu zâviye, dinî, kültürel ve sosyal görevler icra etmiştir. Hâlilu'r-rahmân Zâviyesi vakfında görev yapan tarîkat ehli ve diğer görevlilerin maaşları ve zâviyede kalanların geçimlerini sağlamaları için akarlar temin

³⁶ Bu bilgiler, elimizde kopyası bulunan Dede Osman Avnî'nin icâzet belgesinde mevcuttur.

³⁷ UŞS, 227/412.

edilmiştir. Bu akarlar arasında; iki köyün mahsulü, on bağın geliri, iki çiftlik, birçok tarla ve bir hamam bulunmaktadır. Vakfa ait bir bahçe dört ev ve iki dükkân geliri, mürşid, ulema ve fakirlere tahsis edilmiştir.³⁸

Dede Osman Avnî, Kâdirî tarikatının Hâlisiyye kolunun bilinen mürşidi ve bu kol içinde yıllarca hizmet veren bir şahsiyetti. Farklı dönemlerde Dergâh Camii zikri müdavimlerinden aldığımız bilgiler göre, kırktan fazla mürid bu dergâhta barınmaktaydı. Bu müridlerin ihtiyaçları, Dede Osman vasıtasıyla hem dergâh vakfının akarında hem de halktan temin edilen akarlarla karşılanmaktaydı.³⁹ Dede Osman Avnî, uzun süre icra ettiği tarikat hizmetiyle yüzlerce kişinin irşadına sebep oldu.

İşte tasavvufî hâl ve ilmiyle Urfa halkı üzerinde önemli bir tesir bırakan Dede Osman Avnî, tarikat ve ilim hizmeti verdiği yetmiş yıl boyunca Urfalılar tarafından “Urfa'nın manevî sahibi” olarak kabul görmüştür. Farklı dönemlerde Urfa'da yetişen bazı şâirler, halkın Dede Osman Avnî'ye duyduğu muhabbeti, teveccühü şiiirlerinin dokunaklı mısralarında beyan etmişlerdir. Bu şâirlerden Bikeszâde Hulusi, Dede Osman Avnî'nin kişiliğini ve hizmetini şöyle ifade etmektedir:

Kutb-i âlemdir demadem Seyyidi Osman Dede
Nûr-i âzâmdır demadem Seyyidi Osman Dede
Zâhir u bâtın yanında bir küneydil içredir
Ana âlemdir demadem Seyyidi Osman Dede
Nefsini âlemde ahkar gördü öyle zat iken
Seyr-i ekremdir demadem Seyyidi Osman Dede
Hem kerâmet hem velâyet hırka-yı puşundadır
Derde merhemdir demadem Seyyidi Osman Dede
Kıl kanaat ey Hulusi sana şefidir o zât
*Kutb-i âlemdir demadem Seyyidi Osman Dede*⁴⁰

Yine diğer bir Urfalı şâir olan Kıratlıoğlu Emin'de, Dede Osman Avnî'yi beyitlerinde şu şekilde meth etmektedir:

³⁸ İhsan Burak Birecikli, “Medine-i Urfa Şer’iyye Sicillerine (204, 205, 218, 225 NO’LU) Göre Urfa Kazası’da Vakıflar 1845-1899” Vakıflar Dergisi, 37 (Haziran 2012), 251-242. (245-267)

³⁹ Tenik, “Sosyo-Psikolojik Açıdan Zikir ve Şanlıurfa Dergâh Camii Örneği, 108.

⁴⁰ Bedri Alpay, Adil Saraç, Şanlıurfa Şairleri, (Şanlıurfa: Dal Yay., 1986), 43.

*Tarîk-i Kadîrî âyînidir evrâd u ezkârı
 Kulûb-ı sâlikâna cân bağışlar feyz-i envârı
 Bu dergâha gulâm olmak degildir herkesin kârı
 Makâm-ı cedd-i pâk-i hazret-i fahr-i cihândır bu
 Bu hâke evliyâ mecmû'ası dense sezâ ey cân
 Kim olmuş hâkine Abdâl Muhammed sıdk ile mihmân
 Husûsan mürşid-i Şehr-i Ruhâ geldi Dede Osmân
 Dede Eyyüb içinde bir mu'allâ âsitândır bu⁴¹*

4. Dede Osman Avnî'yle Özdeşleşen Dergâh Camii Zikri

Urfa'da ilk müntesip bulan tarîkat, İslâm coğrafyasının da ilk yayılan ana tarîkatlardan birisi olan Kâdiriyye tarîkatıdır. Zira tarîkatlar henüz bölgeye yayılmadan Urfa'da yaşayan meşhur sûfi Hayat b. Kays el Harrânî, Bağdat'ta bulunan Abdülkâdir Geylânî'yi defalarca ziyaret eder. Abdülkâdir Geylânî de kendisine teberrüken tasavvuf hırkası giydirir.⁴² Yukarıda da ifade edildiği gibi, Urfa halkının bu dönemde başlayan Abdülkâdir Geylânî'ye olan muhabbeti hiç eksilmeden bugünlere kadar gelmiştir.

Dede Osman Avnî'yi Urfa insanının hafızasında her gün canlı tutan hakikat ise, Urfa Dergâh Camiinde icrâ edilen zikirdir. Bu zikir, Dede Osman'ın tarîkat meşrepli ailesinden intikal eden ve Dede Osman'la sürdürülen kendisinden sonra da yolunu takip edenler vasıtasıyla hiçbir kesintiye uğramadan yüz yıllardır intikale uğramadan devam etmektedir. Dede Osman Avnî ile bilinen ve özdeşleşen zikir, Urfa halkının hafızasında öylesine yer edinmiştir ki, yüzyıllardır Urfa'da yaşayan ya da Urfa'ya dışarıdan gelen birçok insan tarafından bilinen bir zikirdir. Dede Osman Avnî, 1883 yılında vefat ettikten sonra da her hal ve şartta zikir devam etmiştir. Dede Osman Avnî, sabah, ikindi ve yatısı namazlarının akabinde her gün Urfa Dergâh Camiinde yapılan bu zikirle rahmet ve hürmetle anılmaktadır. İslâm coğrafyasında bu şekilde hürmet görüp her gün hatırlanan başka bir zatla karşılaşmak pek nadirdir. Aslında şu hakikati de göz önünde bulundurmak gerekir ki, tasavvuf kültüründe her mekânın her şehrin her dönemde belli mimarları, önderleri ya da evtâdları vardır. İşte Dede Osman Avnî Efendi'de halk tarafından Urfa'nın önde gelen manevî siması, şahsiyeti olarak kabul görmektedir.

⁴¹ Alpay, Saraç, *Şanlıurfa Şairleri*, 87.

⁴² Tenik, "Hayât B. Kays El-Harrânî", 639.

Dede Osman ile özdeşleşen Dergâh Câmii Zikri'nin hangi tarihten itibaren icra edildiği bilinmemektedir. Fakat yaptığımız araştırmalarda ve bilhassa bu zikrin müdavimleriyle birebir görüşmelerimizde, zikrin dört yüz yılı aşan bir geçmişe dayandığı ortaya çıkmaktadır. Dede Osman'la bilinen Dergâh Camii Zikri'ni diğer tarîkat zikirlerinden farklı kılan bazı özellikleri mevcuttur. Zira bu zikir, olağanüstü hallerde bile hiçbir şekilde kesintiye uğramadan her gün icra edilerek günümüze kadar gelmiştir. Zikirde okunan evrâd farklı tarîkatların virdlerini içermektedir. Kâdirî, Rıfâî, Şâzelî ve Kübreviyye tarîkatlarının zikirlerinin bir arada yapıldığı anonim bir zikirdir.⁴³ Dergâh Camii zikri esnasında okunan evrâd ve elfâz, ismi geçen tarîkatların virdleridir. Zikirde okunan lafızlar, virdler, dualar "Evrâd-ı fethiyye" denilen risâlede cem' edilmiştir. Zikrin sonunda yapılan post duâsında, başta Rasûlullah'a (sav) sâlât ve selâm getirildikten sonra hülefâ-ı râşîdin, eshâb-ı kirâm, meşhur tarîkat pîrleri ve sonunda da Dede Osman Avnî zikir edildikten sonra ruhlarına fatiha okunur.⁴⁴

Urfa halkı bu zikirle öylesine bütünleşmiştir ki, ister tarîkat müntesibi olsun, ister herhangi bir mensubiyeti olmayan bir vatandaş olsun herkes bu zikre katılarak ruhunu dilendirerek, ilâhî enerjile hasret gidermeye çalışır. Bu yüzden "Dergâh Camii Zikri" yıllardır Urfa halkının gönülden gelen bir duyguyla sürekli yaptığı bir gelenek, bir kültür haline gelmiştir. Bu zikir, yalnızca Urfa insanını cezbeden bir ritüel değil, dışarıdan gelen yerli ve yabancı her insanın dikkatini çekmiş, zikre şahit olanlar, kendilerini zikrin cazibesine kaptırarak ve bu zikrin halkasına katılarak buradaki ilâhî atmosferle bütünleşmişlerdir. Ayrıca birçok insanda, tasavvuf öğretisiyle şekillenen bu zikir kültürünü yaşamak ve havasını teneffüs etmek için Urfa'ya özel seyahatler yapmaktadır. Bu yüzden her dönemde Urfa'da yaşayan ya da yolu Urfa'ya uğrayan her insan bu zikirden haberdardır.⁴⁵ Çünkü buralarda icra edilen zikir, zikre iştirak edenlerin gür sedasıyla günde üç vakit insanların belleklerine ulaşmaktadır.

Dergâh Camii Zikri asırlardır Urfa insanı ile bütünleşerek, onların hayatlarının ayrılmaz bir parçası olarak varlığını sürdürmektedir. Halk öylesine bu zikirle bir bütünleşme sağlamıştır ki, esnaf, zikre katılmadığı günü kayıp olarak telakki etmektedir. Çünkü zikirle güne başlayıp ve zikirle günü bitirmek, onlar için Allah ile muhabbet etmenin anlarıdır. Tüm

⁴³ Tenik, *Sosyo-Psikolojik Açıdan Zikir ve Şanlıurfa Dergâh Camii Zikri*, 107.

⁴⁴ Bk. Tenik, *Sosyo-Psikolojik Açıdan Zikir ve Şanlıurfa Dergâh Camii Zikri*, 111-113.

⁴⁵ Tenik, *Sosyo-Psikolojik Açıdan Zikir ve Şanlıurfa Dergâh Camii Zikri*, 106.

dileklerini Yaraticılarına iletmenin anıdır. “el-Mü’minü mirâtü’l-mü’min”⁴⁶ hadisi gereğince mü’minler öncelikle Allah’ın hükümlerini kendilerine ayna olarak alıp birbirlerini her konuda bu hükümlerle Allah için ikaz etmekte ve Allah’ın hoşuna gidecek amellerin en güzelini ortaya koymak gayreti içindedirler. Halka göre, zikir halkasına dâhil olmadıkları günün bereketi söz konusu değildir. Çünkü onların günü daima dua ile başlar ve dua ile son bulur. Onlar için zikir, huzurun, mutluluğun kendisidir. Zikir, bereket, bolluk, kaynaşma, paylaşma, bütünleşme ve en önemlisi de Kur’ân’daki “îsâr” hükmünün istediği kardeşliği ilâhî murad gereğince gerçekleştirmektir.⁴⁷

5. Dede Osman Avnî’nin Halifeleri

Yetmiş yıllık bir tasavvuf ve tarîkat hizmeti icrâ eden Dede Osman Avnî, tasavvufî hâl ve ilmiyle insanların hafızalarında silinmeyecek izler bıraktığı gibi kendisinden sonra evladı olmadığından dolayı tarîkat hizmetlerini yürütecek olan halifeler de bıraktı. Bu halifeler Kâdirî tarîkatının Hâlisiyye kolunun Anadolu’da yayılmasında mühim hizmetler verdiler. Yaptığımız araştırmalarda kendisinin bizzat hilafet verdiği üç şahıs vardır. Bunlar; Ömer Hüdâyî Harputî Baba, Urfalı Halil Hafız ve Antepli Mustafa Baba’dır.

5. 1. Ömer Hüdâyî Harputî

Kâdirî tarîkatının Hâlisiyye kolunun Anadolu’da intişarını sağlayan halifelerden olan Ömer Hüdâyî Baba, Harputludur. 1227/1811 yılında Elazığ’ın Mürî köyünde doğdu. Ömer Hüdâyî, doğduğu köye nispet edilerek “el-Mürivî” olarak da anılmaktadır. Önce Erzincan’da Nâkşî-Hâlidî şeyhlerinden olan Muhammed Vehbi Efendi (Terzi Baba)’ye (ö. 1264/1848) intisab etti. Muhammed Vehbi Efendi, Mevlânâ Hâlid Şehrezorî’nin Erzincan ve Erzurum mıntıkası halifesi olan Abdullah Mekkî el-Erzicânî’nin halifesidir. Terzi Baba’nın doğum yeri ihtilaflıdır. Erzincan’da doğduğunu söyleyenlerin yanı sıra Erzurum’da doğduğunu iddia edenler de vardır. Fakat tarîkat hizmetini Erzincan’da ifa ettiği için “Erzincânî” mahlasıyla bilinmektedir.⁴⁸

Ömer Hüdâyî Harputî, daha sonra Terzi Baba’nın tavsiyesi üzerine Arapkırlı Ömer Baba’nın yanında tarîkat sülûkuna devam eder. Arapkırlı Şeyh Ömer Efendi, Urfa’da bulunan Dede Osman Avnî’yi ziyaret etmesini ister. Oda şeyhinin isteğini yerine getirerek Dede Osman Avnî’yi ziyaret

⁴⁶ Ebû Dâvûd, Edeb, 4918.

⁴⁷ Tenik, *Sosyo-Psikolojik Açıdan Zikir ve Şanlıurfa Dergâh Camii Zikri*, 108.

⁴⁸ Abdurrahman Memiş, *Hâlidî Bağdâdî ve Anadolu’da Hâlidîlik* (İstanbul: Kitabevi Yay., 2000), 190-191.

eder. Dede Osman Avnî'nin tasavvufî hâlinden etkilenen Ömer Hüdâyî kendisinden Kâdirî sülûku alır. Dede Osman Avnî'de kendisine hilafet vererek Elazığ'a gönderir. Ömer Hüdâyî Kâdirî tarîkatı hizmetini vefat ettiği 1902 yılına kadar sürdürür.

5. 2. Hâfız Hâlil Efendi

Hâfız Hâlil Efendi, 1832 yılında Urfa'da doğdu. Eğitimini burada tamamladı. Urfa'da birçok camide imamlık görevini ifa ederken aynı zamanda Dede Osman Avnî Efendi'nin yanında tasavvuf terbiyesini alarak tarîkat hizmetine başladı. 1880 tarihli bir beratla Mevlîd-i hâlil Camii imamlığı görevine getirildi. Daha sonra Dede Osman Avnî'den Kâdirî tarîkatı icâzeti aldı. Aşağıdaki dilekçeden de belirtildiği gibi şeyhi Dede Osman Avnî'nin vefatıyla Mevlîd-i hâlil zâviyesindeki tarîkat hizmetine başladı. Hâfız Hâlil Efendi, Kâdirî tarîkatının Hâlisiyye kolunun halifelik vazifesini 1907 yılında vefat edene kadar sürdürdü. Dergâh Camii haziresinde bulunan Dede Osman Avnî'nin mezarının yanına defnedildi. Hâfız Hâlil Efendi'nin kabrinin baş dikmesinde şu kayıt vardır: *"Bu Müslim'in oğlu, mübarek makâmın hizmetçisi merhum es-seyyid Derviş Hâlil Hâfız Efendi'nin kabridir. Allah, seyyide'l- mürselîn hürmetine kabrini nurlandırsın ve ondan razı olsun. 1325 yılı Zilkâde ayında vefat etti. İkinci defin, Dede Osman Avnî Efendi'nin halifesi Antep'li Mustafa Baba'nın kabridir. Sene 1340 Cemâziyelevvel"* Hâfız Hâlil Efendi'nin Dede Osman Avnî'den sonra halife olarak tayin edilmesine dair dilekçe:

"Der devletmekine arz-ı dâi-i keminelidir ki, Nezâret-i evkâf-ı hümayun mülukâneye mülhak evkâfından Halep vilayeti dâhilinde liva bulunan Medine-i Urfa'da vaki ayn Halilürrahman civarında Mevlîd-i hâlil zâviyesi vakfından olmak üzere senevî 1500 kuruş vazife ile meşihat cihetine bilâ berat te'amül-i kadîm vechiyle mutasarrıf olan tarîkat-ı âliye-i Kâdiriyye hulefasından ve meşâhir-i sülehâdan 70 seneden beri zâviye nîşân ve tarîk-i zühd ve takvâda ifnâyı vücûd etmiş Mevlânâ Dede Osman Efendi ibni Muhammed Efendi ibni Eyyûb Dede Efendi hazretleri bundan akdem bilâ veled vefât edüp rahmet-i mezkûre-i malûle ve hizmet-i lâzimesi mu'attal kalmakla, işbu bais el-arz Kazancı mahallesi sakinlerinden olup, müteveffâ-yı mumaileyhden tekmil terbiye ve tahsil-i maarifle izin ve icâzet alup tarîkat-ı âliye-i Kâdiriyye'den halife ve müteveffâ-yı mumaileyhin vefâtından beri ifâ-i hizmet etmekte olan Hâfız Hâlil Efendi ibni Müslüm Efendi dâilerinin Medine-i mezbûre mahkemesinde hâlâ evkâf müdürü Mustafa Rağıp Efendi ibni İsmail Efendi hazır olduğu halde akd olunan meclis-işer'i âlide 'ulema ve meşâyih taraflarından yedinde bulunan bir kıta şehadetnâme beyan

olunduğu veche üzere meşihat vazifesini bi-hakk ifâya muktedir ve min siret-i ahabdan bulunup...işbu dilekçe 1303 senesi Cemaziyelahir ayı yedinci günü yazıldı.”⁴⁹

Bu Dilekçeye verilen cevapta şöyledir:

“...Hâfız Hâilil zübde-i sülahâya muhakeme-i teftişte olunan i’lam ve taraf-ı Şeyhülislâmdan kılınan işâret üzere makâm-ı nâzâret-i evkâf-ı hümayûnumdan ba-telhis ifade kılınmakla mucibince tevcih olunan fermânım olmağın 1313 senesi cemâzielevvelinin 14. Günü işbu berât-ı şerif-i âlişanımı verdim. Ve buyurdum ki mumaileyh salî’fez-zikir meşihât vechine vazife-i mersumesiyle bi’l-nefs bilâ kusur edâ-i hizmet etmek şartıyla mutasarrıf ola. Tahriren fîl-yevmi 15 min şehri cemazielâhir sene 1313.”⁵⁰

Hâfız Hâilil yukardaki mahkeme ilamıyla vefat ettiği 1907 yılına kadar Mevlîd-i hâilil zâviyesinde Dede Osman Avnî’den sonra Kâdirî tarikatının Hâlisiyye kolunun halifeliğini yapmıştır.

5. 3. Antep’li Mustafa Baba

Dede Osman Avnî’nin Antep halifesidir. Mustafa Baba Antep’de doğdu. Kendisinin Antep’in neresinde ve hangi tarihte doğduğu hakkında bir bilgiye ulaşamadık. Aynı şekilde nasıl bir eğitim aldığı hakkında da bir malumat edinemedik. Ne vakit Dede Osman Avnî’ye intisap ettiği konusunda da bir bilgi mevcut değildir. Yalnız Dergâh Camii haziresinde bulunan Kâdirî meşâyihî kabristanında bulunan mezar taşının baş dikmesindeki kayda göre, 1921 yılında Urfa’da vefat etmiş ve Dergâh Camii kabristanına kendisinden on dört yıl önce vefat eden Dede Osman Avnî’nin Urfa halifesi olan Hâfız Hâilil Efendi’nin kabrine defnedilmiştir. Mustafa Baba’nın mezar taşındaki kaydında, Dede Osman Avnî’nin Antep halifesi olduğu yazılıdır. Antep’in Urfa’ya yakın olması münasebetiyle Mustafa baba mürşidi Dede Osman Avnî’yi sıklıkla ziyaret ettiği anlaşılmaktadır. Şeyhine olan muhabbetinden dolayı daima Urfa’da bulunmuş ve nihayetinde de burada vefat etmiştir.

Sonuç

Tasavvuf ve tarîkat kültürüyle yoğrulmuş ve Anadolu’nun ekseri merkezlerinde müntesibi bulunmayan birçok tarîkata kucak açan Urfa, bu konuyla Anadolu’nun nâdir şehirlerinden birisidir. Bazılarına göre Urfa denilince akla ilk gelen izlenim, “mistik şehir” vasfıdır. Aslında Urfa denilince

⁴⁹ UŞS, No: 227/357.

⁵⁰ UŞS, No: 227/357

akla gelen ilk izlenim, kadîm bir şehir olması ve bu şehrin tarihî sokak ve yapılarından yüzlerce Allah dostu mutasavvıfların gönüllerinden amellerine yansıtıp yaşattıkları Allah ilminin ruh hâlini yansıtan cezbedici bir sanat ve estetiğin yansımalarıdır. Zira Allah dostları, icra ettikleri her işlerine gönüllerindeki ilâhî hakikatin zerâfetini yansıtmışlardır. Onlar, “el kârda gönül Yâr’ da” anlayışlarıyla eskimeyen bir medeniyet ve kültürün teşekkül ettiği bir dünya kurmuşlardır. Bu kültür, insanı beşerî arzularından uzaklaştıran, eskimeyen ve pörsümeyen bir atmosferin havasını yaşatarak muhabbetin, rahmetin, gönülden gelen ilâhî sanatla işlenen bir dünya yaşatır.

Her dönemde insana bu dünyayı yaşatan tasavvufun hakikatlerini görünür kılan, yani her yerde müşahhas bir şekilde yaşatan tasavvufun kurumları olan tarikatlar ve bu tarikatların geliştirdiği kültür olmuştur. Urfa'da yaşayan her tasavvuf tarikatı halkla hemhâl olmuş onlara merhamet ve şefkat kolunu açarak insanların her problemini çözmüştür. Fakat bazı tarikatlar da ilk dönemden bugüne kadar halktan daima ilgi görmüşlerdir. Bu tarikatlardan birisi de Kâdirî tarikatıdır. Kâdirî tarikatı ve kolları Urfa insanının rağbet ettiği tarikatların başında gelmektedir. Bu tarikatın terbiye ve tedrisatından geçen nice müridler halkın hafızasında hürmet ve muhabbete dayalı silinmeyecek izler bırakmıştır. İşte bu zatlardan biriside Dede Osman Avnî'dir.

Neticede, Dede Osman Avnî, yaşadığı hâl ve ortaya koyduğu ilâhî rızaya uygun ahlâkla Urfa halkının gönlünde silinmeyecek bir tesir bırakmıştır. Muhabbet ve hürmete dayalı bu tesir öylesine muazzamdır ki, Urfa Dergâh Camii zikrinde her gün ve günde üç vakit Dede Osman Avnî yâd edilmektedir. Sadece Urfa halkının gönlünde ve dualarında değil, Urfa'ya dışarıdan gelip bu zikre iştirak eden kişiler tarafından da anılmaktadır. Kendisini bu şekilde unutulmaz kılan hakikat zenginliği, dünya şanı ve şöhreti değildir. Onu unutulmaz kılan şey, Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmış ve halkın bütün dertlerini ortak olup onları paylaşmasıdır.

Kaynakça

- Albayrak, Sadık. *Son Devir Osmanlı Uleması*. 5 cilt. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1996.
- Alpay, Bedri, Adil Saraç. *Şanlıurfa Şairleri*. Şanlıurfa: Dal Yayıncılık, 1986.
- Avcı, N. “Harran ve Bilinmeyen Bazı Harranlı Din Âlimleri”. Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 8 (Haziran 1992): 263-275.
- Birecikli, İhsan Burak. “Medine-i Urfa Şer’iyye Sicillerine (204, 205, 218, 225 NO’LU) Göre Urfa Kazası’da Vakıflar 1845-1899”. Vakıflar Dergisi 37 (Haziran 2012): 245-267.

- Bursalı Mehmed Tahir Efendi. *Osmanlı Müellifleri*. 2 cilt. İstanbul: ty.
- Çelik, İsa. “Kâdiriyye Tarikatının Hâlisiyye Şubesinin Kurucusu Şeyh Abdurrahman Hâlis Kerkükî. Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 38, (Ocak 2008): 159-184.
- ed-Dâvudî, Şemsü'd-dîn Muhammed. *Tabakâtü'l-Müfessirin*. Beyrut: ts.
- Çelebi, Evliya. *Seyhatnâme*. 4 cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.
- İşıltan, Fikret. *Urfa Bölgesi Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1960.
- İbn Cübeyr, Muhammed İbn Ahmed. *er-Rihle*. Beyrut: Darü's-Sadr, 1401/1981.
- İbn Şeddâd, İzzuddîn Muhammed b. İbrahim. *el-A'lakü'l-Hatıra fî Zikri Ümera eş-Şam ve'l-Cezira*. thk. Yahya Abbara. Şam: y.y., 1398/1978.
- el-Kâdirî, Muhammed Hüsameddîn Ömer. *Enfâsi'r-rahmâniyye fî silsileti'l-kâdiriyyeti'-talebâniyye*. Kerkük: y.y., 1393/1973.
- Karakaş, Mahmut. *Urfa'da Tasavvuf İzleri*. Ankara: ŞURKAV Yayınları, 2017.
- Memiş, Abdurrahman. *Hâlidî Bağdâdî ve Anadolu'da Hâlidîlik*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000.
- Serkis, Yusûf İlyas. *Mu'cemü'l-matbû'ati'l-'arabiyye'l-mu'arrabe*. 2 cilt. Kahire: 1347/1928.
- Şeşen, Ramazan. *Selahaddîn Eyyubî ve Devlet*. İstanbul: Emir Yayınları, 1983.
- et-Talebânî, Abdurrahman Hâlis. *Kitâbu'l-ma'ârif fi şerhi mesnevî-yi şerîf ve min kelâmi eş-Şeyh Abdurrahman* (Farsça-Türkçe Gazeller). (Bağdat: Rıza Efendi Basmahânesi, 1284/1867).
- Taş, Yasin. “19. Yüzyılda Urfa'da bir Tarikat Şayhi: Erbilli El-Hâc Abdülkâdir Efendi” *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/11. 313-328, (Fall 2013).
- Tenik, Ali. *Tarihsel Süreçte Kürt Coğrafyasında Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2015.
- Tenik, Ali. “Sosyo-Psikolojik Açıdan Zikir ve Şanlıurfa Dergâh Camii Örneği”. *Tasavvuf Dergisi*, 8 (Haziran 2002): 97-116.
- Tenik, Ali. “Urfa'da Tekke ve Zâviyeler”. *Geçmişten Günümüze Şanlıurfa'da Dinî Hayat içinde*. ed: Yusuf Ziya Keskin, 195-203. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Tenik, Ali. “Urfa'nın Mâneviyat Önderleri”. *Geçmişten Günümüze Şanlıurfa'da Dinî Hayat*. ed: Yusuf Ziya Keskin, 225-233. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Tenik, Ali. “Hayât B. Kays El-Harrânî'nin Döneminde Tasavvuf ve Harrânî'nin Tasavvufî Kişiliği,” I. Uluslararası İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Harran Sempozyumu Kitabı. 636-645 Şanlıurfa: 2017.
- UŞS (Urfa Şer'i Mahkeme Sicilleri).
- Vassâf, Hüseyin. *Sefîne-i Evliyâ*, trc. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz. 5 cilt. İstanbul: Seha Neşriyat, 1990.
- Vicdâni, Sâdık. *Tomâr-ı Turûk-ı 'Aliyye*, haz. İrfan Gündüz. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1995.
- Ziriklî, Hayreddîn. *el'alâm*. 4 cilt. Beyrut: 1428/2007.